

Aspektus és igekötő a mondat belső időszerkezete a kései ómagyarban

Az előadás célja annak bizonyítása, hogy Carlota Smith aspektuselmélete alkalmazható a magyar nyelv kései ómagyar kori állapotára, vagyis a kérdéses időszakban a mondat belső időszerkezete két, egymástól független aspektuális komponens interakciói által konstituálódott.

A bemutatott példák két 15. századi nyelvemlék, a Bécsi kódex és a Münchener kódex szövegéből származnak és a nyelv egy olyan állapotát tükrözik, ahol az aspektuális tartalom kifejezésére két stratégia is érvényben volt. Egyrészt az igei toldalékok jelölték a perfektivitást, másrészt az igekötő jelölte a telicitást. (É. Kiss: 2005) Smith e két aspektusjelölési stratégiát *nézőponti* és *sztuációs* aspektusnak nevezi és egyazon aspektuális rendszer két külön komponenseként értelmezi őket. (Smith: 1991) Smith elméletének érvényessége a mai magyarra kétséges, mivel a két komponens együttes jelölése legtöbb esetben redundáns. (É. Kiss: 2006) A példákat vizsgálva azonban amellet érvelek, hogy létezett a magyar nyelv történetében egy olyan időszak, amikor a sztuációs aspektusból nem következett egyértelműen a nézőponti aspektus, vagyis a két komponens együtt kódolta a mondat aspektuális tartalmát.

- (1) BécsiK. *Tahat a harmac mōnal eg zauval dičericvala & dičoueiticvala & meg algacvala iftènt a kēmēcèbèn monduan*

[...] Ekkor a kemencében mindhárman egy szájjal dicsőítették, magasztalták és áldották az Istent, a következőképpen: [...] Dániel 3, 51

- (2) BécsiK. *kikèt akaruala megoluala kikèt akaruala meguèruala & kikèt akaruala felmagasztatuala & kikèt akaruala alazuala*

[...] Ó király! A felséges Isten királyságot, nagyságot, méltóságot és dicsőséget adott atyádnak, Nebukadneccarnak. Olyan nagy hatalmat adott neki, hogy remegtek és rettegtek tőle a különböző nyelvű népek és nemzetek. Megölte, akit akart, és életben hagyta, akit akart; fölemelte, akit akart, és megalázta, akit akart. [...] Dániel 5, 19

- (3) MünchK. *Ki megfogván, megfojtja vala ötet, mondván: Add meg, mivel tartozol!*

[...] Amikor kiment, a szolgálta találkozott egy másik szolgáltaival, aki száz dénárral tartozott neki. Megragadta, elkezdte fojtogatni és követelte: Add meg, amivel tartozol! [...] Máté 18, 28

Az idézett példákban az igekötő mind valamilyen befejezetlen, múlt idejű ígéhez járul, azonban mégsem teszi perfektívvé az olvasatot. (Ha így lenne, úgy az ige megjelenne a perfektivitást jelölő *-t/-tt* morféma.) Ez újfent kétségbe vonja azt a korábbi feltételezést, mely az igekötők elsődleges funkciójának a perfektivizációt tulajdonítja. (vö. Benkő: 1992)

Háromféle kontextust különíték el, melyekben a szituációs és nézőponti aspektusnak ez a sajátos szembenállása megvalósulhat:

- tartós, ismétlődő cselekvés/történes (duratív frekventatív) (1)
- habituális cselekvés (2)
- a cselekvés/történes nem tökéletes megvalósulása (3)

(2) esetében Dániel próféta az uralkodóról tesz állítást, akinek regnálása idején a felsoroltakat bármikor hatalmában, ill. szokásában állt megtenni. Belátható, hogy itt a nézőponti aspektus befejezetlen, hiszen lényegében egy adott időben zajló folyamatot ábrázol. Az igekötő „csupán” az eseményszerkezetre van hatással, melyet Smith a szituációs aspektussal azonosít. Megléte azt fejezi ki, hogy az eseménynek inherens célra-irányultsága van (telikus), vagyis érintette az esemény során új állapotba kerül, (ti. akit megölnek, az meghal, akit megvernek, az megverődik, stb.) (É. Kiss: 2004)

Jól látható tehát, hogy a kései ómagyarban a szituációs és nézőponti aspektus autonóm módon, funkcionális átfedés nélkül érvényesült. Ezt leginkább talán azzal lehetne demonstrálni, ha megpróbáljuk ezeket a kifejezéseket átültetni a mai magyarra:

(1') „dicsőítették, dicsérték és megáldották istent”

(2') „akit akart, megvert, akit akart felmagasztalt”

(3') „megfojtotta őt, mondván:” (!)

(1')-(3')-ban az előzmények ismerete nélkül nem adódnak a fent felsorolt olvasatok, vagyis perfektív az olvasatuk, hiszen *közvetlen módon* nem utal semmi ennek ellenkezőjére. Ezt a jelentésmozzanatot - szemben a korábbi nyelvállapottal, ahol ez magából az igelakból automatikusan adódott, - ma már csak körülírással tudjuk kifejezni (határozószók, gyakoriság, stb.).

Ily módon Smith kétszintű aspektuselméletének van legalitása a vizsgált nyelvállapokra nézve. A szituációs aspektusból nem mindig vezethető le a nézőponti aspektus, hiszen vannak olyan esetek, amikor egyik, vagy másik hiányában az aspektuális tartalom csak közvetett módon, egyéb nyelvi eszközök segítségével válik kifejezhetővé.

Hivatkozások:

Smith, Carlota: *The Parameter of Aspect*. Dordrecht, Kluwer, 1991

É. Kiss Katalin: Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv* 101: 420-435, 2005

É. Kiss Katalin: From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of the situation aspect. In K. É. Kiss (szerk.): *Event structure and the left periphery*. Netherlands: Springer, 129-157, 2006

É. Kiss Katalin: Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15-42, 2004

Benkő Lóránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992